

GADAMERIO KLAUSIMAS ISTORIJAI

Kęstutis Dubnikas

Vilniaus universiteto
Filosofijos istorijos ir logikos katedra
Didlaukio g. 47, LT-2057 Vilnius
Tel. 267 52 24
El. paštas: Kestutis.Dubnikas@fsf.vu.lt

Straipsnis skirtas H. G. Gadamerio hermeneutinei istorijos mokslo kritikai. Problema keliami tik metodologiniu aspektu: ar ontologinio istoriškumo argumentai kvestionuoja istorijos refleksiją? Aiškinama koreliacija tarp trijų istorijos supratimo būdų: kasdienės sąmonės, kritinio istorijos mokslo ir hermeneutinio. Pastarasis sugrąžina kritinei analizei tai, nuo ko ji atsiriboja – ikikonceptualią patirtį. Parodoma, kad hermeneutinio mąstymo priešprieša metodinei istorinei sąmonei pačios istorijos pažinimo klausimą perkelia į istoriškumo sąlygotų paradigų problematiką.

Prasminiai žodžiai: istoriškumas, istorijos mokslas, hermeneutinė sąmonė.

Hansui Georgui Gadameriui istorija yra svarbus apmąstymų dalykas ir net, galima teigti, pamatinis rūpestis. Hermeneutinė sąmonė, kurios šiuolaikinį statusą įtvirtina Gadameris, visomis savo prielaidomis yra suformuota ir toliau formuojama istorijos. Antra vertus, istorijos mokslą, ypač objektyvistinį istorizmą, Gadameris negailestingai kritikuoja. Ši kritika yra filosofinė, reikalaujanti tokios pat refleksijos visų, kurie išdrįsta tyrinėti mūsų gyvenimo, patirties ir savivokos tradiciją. Performuluota problema istorijos mokslui, kaip būtinas savirefleksijos reikalavimas, Gadameriui yra ne kokia nors specifinė problema, bet kartu ir visos moderniosios epochos bei ją demonstruojančios pozityvios mąstysenos įveikos klausimas. Gadamerio hermeneutinė sąmonė aiškiai suvokia save epochoje po modernybės, taigi ir mąstyme, kai

subjektyvumas, epistemologinės prielaidos bei metodologizmas nebėra veiksniai, konstituojantys filosofijos galias ir interesus. Aktualizavus kalbos, o kartu ir paties filosofinio diskurso problemišumą, grįžtama prie mąstymo pagrindų, prie klausimų pačiam mąstymui, klausimų, kuriuos gali užduoti tik suprantantysis istorišką ir kalbinį savo egzistencijos apibrėžtumą. Taip ontologizuojamas supratimas, nubrėžiama riba tarp filosofijos ir objektiškumo, siekiančio modernybėje susiformavusio mokslinio mąstymo.

Gadameris reikalauja supratimo, tokio supratimo, kuris įsiklauso į visą tradicijos suformuotą žmogaus patirtį. Todėl istorikui hermeneutinis supratimas turėtų būti neišvengiama priedermė, laiduojanti istorijos interpretacijos sėkmę. Gadameris reikalauja nuolatinio rūpestio klausimu: koks ir kaip jis gali būti užduo-

tas? Negana to, jis ragina stebėti, ar tikrai yra klausama tai, kas verta paklausti, kas gilina supratimą.

Dauguma tyrinėtojų pažymi Gadamerio sokratinę laikyseną kaip dialoginį jo filosofijos pobūdį. Tačiau filosofas neromantizuoja nei graikų mąstymo, nei istorijos. Jo pokalbis vyksta mūsų dienomis, kurios „atsimena“ įvairiausių filosofinės tradicijos atsakymus. Jis kalbasi su dabartimi, kuri turi istoriją kaip savo paveldėtą pasaulį. Gadamerio klausimai nesiriboja jokia objektyvuojama tikrove. Jie kalbina būti, o kalbėti – reiškia stengtis suprasti tai, kas yra kalbama, ir sekti paskui klausimą kontroliuojant patį pokalbį.

Gadamerio dėmesys ir klausimai istorinei tikrovei turi du aspektus. Pirma, tai dėmesys istoriškumui, laikiškumui kaip pirmapradei egzistencinei situacijai, nes „žmogiškoji štai-būtis yra laikiška ir istoriška“. Antra, tai istorikų „atrasta“ ir aprašyta istorija, kuri neišvengiamai yra tik dalis istorinės tikrovės ir, kas dar blogiau, pretenduoja į tikrumą, o iš tikrųjų įgauna negyvą, susvetimėjusį tradicijos pavidalą (Gadamer 1999: 90–91). Susitaikydamas su matematinio ir gamtotyrinio mokslo (anot Heideggerio – skaičiuojančiojo proto) savarankumu, kaip tik istorijos mokslui Gadameris turi didžiausių priekaištų.

Sekdami hermeneutiniu principu privalome paklausti: kur slypi istorijos mokslo negalios? Ar tikrai jis neranda tinkamų metodų? O gal nemoka kontroliuoti pokalbio su praeitimi? Ar istorija iš viso gali būti mokslu? Vykdamas Gadamerio imperatyvą privalu interpretuoti jo paties tekstą, suprasti hermeneutinės sąmonės veiklą, kurią filosofas priešpriešino istorinei sąmonei. Kitaip tariant, bandydami suprasti tiek istorinį mąstymą, tiek Gadamerį, turime interpretuoti hermeneutinės sąmonės santykį su kritine istorine sąmone. Vėlgį paklauskime: ar teisinga manyti, jog istorikams įskiepijus

hermeneutinę sąmonę galima tikėtis teisingos istorijos?

Tai, kad istorinių studijų prigimtis yra interpretacinė, o ne eksperimentinė, pakankamai akivaizdu. Perfrazuojant Heideggerį, istorinė sąmonė yra ne skaičiuojančioji, o apmąstančioji (meditatyvinė). Istorikas siekia suprasti tai, ko niekaip negali pakartoti ir išbandyti. Tačiau modernybėje taip pat aišku, jog metodai, aiškinimas ir teorijos, sėkmingai taikytos gamtos moksluose, tampa būtinybe kiekvienai disciplinai. Kas nori įvaldyti mokslą, tas turi išmokti jo metodą. Vargu ar kas gali abejoti, kad istoriniai kritiniai metodai tapo pagrindiniu mūsų istorinės sąmonės kultūros reikalavimu. Kitaip sakant, istorikas siekia ne tiesioginio (pasikliaujant autoritetu ar tik intuicija), bet argumentuoto supratimo, kuris pasirodo per išaiškinimą. Tačiau būtent tokį istorinės sąmonės rezultatą Gadameris laiko ne tik neužbaigtu, bet ir nutolusiu nuo tikrojo supratimo.

Istorinės tikrovės atžvilgiu supratimas gali reikštis trimis modusais:

1. Ikkonceptualus supratimas „iki istoriko“. Kasdienės sąmonės supratimas priimtinas tiesioginiu bendru sutarimu ir sąlygotas žmogaus kaip *Dasein* istoriškumo. Kadangi sutarimas galimas, jei supratimas ir neteisingas, tai išskyla kritinės analizės poreikis.
2. Analitinio istoriko išaiškinimo pagrindu vyraujantis supratimas. Istoriko pareiga yra koreguoti paprastą pasakojimą ir parodyti, kas, kaip ir kodėl buvo ar galėjo būti. Tai istorinės sąmonės buveinė.
3. Hermeneutinis supratimas „po istoriko“. Kaip tai, kas galėjo būti paklausta dėl to, kas buvo, ir kaip tai susiję su patirtimi, kuri galėtų vėl būti sąlyga kelti klausimą. Pridurkime, kad šis „po“ yra ne laiko prasme, bet transcenduojantis metodinę istorinės sąmonės refleksiją. Tuo pačiu judesiu šis supratimas grąžina mus į „gyvą“

ją“ istoriją. Hermeneutinė sąmonė juda ratu: ji pripažįsta, kad istorijos mokslas turi objektą, tačiau istorija kaip gyvenimas nėra objektyvuojamas. Istorijos mokslas apibrėžia istoriją, o pati istorija kaip tikrovė apibrėžia mus.

Supratimo modusai yra tarpusavyje susiję ir gali būti išreikšti kaip prietaras, objektas ir patirtis. Tačiau turime pasakyti, kad hermeneutinis supratimas yra ne tik „po istoriko“, bet ir „po mokslo“ apskritai. (Paradoksalu, bet įtvirtinus metodo svarbą humanistikoje, gamtamokslis pereina į postpozityvistinį etapą, suvokdamas savo istorinį koreliatyvumą ir hermeneutinės kritikos poreikį.) Tai, kad istorija kaip mokslas yra partikuliaris ir susvetimėjusi gyvojo gyvenimo atžvilgiu, yra bendra teorinio mąstymo išdava. Metodas ir teorinė refleksija, nutolindama mus nuo pirminio supratimo, atplėšia nuo to, kas tiesiog „yra“.

Negalime teigti, kad istoriosofijoje nebūtų suvokiamas objektiškumo pavojus. Veikiau atvirksčiai – siekta nesitaikstyti su radikaliąja praeities ir dabarties skirtimi. Antai Hegelio istorizmas remiasi tuo, kad subjektyvioji sąmonė atranda save objektyviojoje dvasioje – mene, religijoje ir filosofijoje, kurie ir yra tikrieji istorinės žmogaus būties sklaidos pavidalai. Ir nors XIX a. istorinė mokykla tokio susitaikymo neregi, netgi priešingai – demaskuoja istoriją kaip kitabūtį ir paverčia mokslinio tyrimo objektu, ji susaisto praeities įvykius priežastingumu. Susitaikymas įvyksta nustačius istorinius dėsninumus, kurie galioja ir mums. Nors istorijai trūksta savo esmės ir dažnai ji pasirodo kontingentiška, istorinei sąmonei ji yra pažini, todėl, pasak Gadamerio, metodinė sąmonė tampa objektyviaja dvasia.

Gadameris priekaištauja istorijos mokslui, kad šis pasitiki refleksijos galia ir susitaikyti siekia sąmonėje, o ne tikrovėje. Klaida yra ta, kad istorinė sąmonė nereflektuoja pati savęs, savo

sąlygotumo ir priklausomybės, taip pat neįsąmonina refleksijos „naivumo“. Taigi istorijos mokslo trūkumai atsiranda ne dėl istorinės refleksijos klystkelių, bet dėl pasikliovimo pačia refleksija. Gadameris teigia, kad tik hermeneutinis mąstymas, atliekantis reflektyviosios sąmonės savikritiką, leidžia svetimą padaryti savu, gražindamas mokslų išvadas į žmogaus pasaulio patirties visumą (Gadamer 1999: 105).

Bet neskubėkime nuvertinti istorinės sąmonės. Jei mokslas abejo savo pažinimo galimybėmis, jei jis klaus, ar gali iš viso pradėti ką nors tirti ir tikėtis rezultato nebūdamas tikras, kad yra racionalus pažinimo pagrindas, tai jis praras savo tapatumą. Intelligibilumo problema moksle suponuoja ribinį klausimą. Mokslas pagal savąją prigimtį turi tikėti, kad pažinimas yra įmanomas ir kad jo rezultatas gali būti naujas žinojimas, kurio nebuvo lig tol nei sąmonėje, nei prietare (nuostatose). Veikiau jis turi suvokti savo tapatumą tam, kad regėtų mokslinio tyrimo ribas. Gadameris pripažįsta, kad bet koks mokslas, taigi ir istorija, reikalauja atsikratyti prietarų. „Jis ir toliau eis savo keliu, stumiamas savo norų nepriklausomos vidinės būtinybės, ir ves prie vis kitų kvapų gniaužiančių žinių ir padaromų dalykų. Jis negalės kitaip“ (Gadamer 1999: 93). Nors Gadameris tvirtina, kad istorija interpretuoja pasaulį, o ne jį atranda, bet tai nereiškia nei mokslo, nei metodinės argumentacijos saulėlydžio.

Istorijos mokslo argumentų prigimtis ganėtinai aiški: ištirti relevantiškus duomenis ir pateikti pagrįstas išvadas tokio laipsnio tikėtinumumu, koku tik leidžia akivaizdumas. Šis akivaizdumas yra grįstas akademinės bendruomenės priimtų istorinių kritinių metodų naudojimu. Meistriškas istorikas gali pasiekti puikų rezultatą, turėdamas reliatyviai menką empirinę medžiagą. Tinkamas argumentas čia labai svarbus. Jis šalina dviprasmybes bet kioje komunikacijoje, taigi ir istoriniame diskurse. Tačiau tam tikro istoriko teikiamų išva-

dų akivaizdumas dažnai nėra akivaizdus visai istorikų bendruomenei. Ir jei istoriko teiginiai tampa kvestionuojami, tai tie patys argumentai nebegali būti naudojami. Taip atsitinka dar ir dėl to, kad patys argumentai nurodo į „kontrafaktinę“ (idealia) situaciją (Tracy 1986: 26). Bet mes niekada nerandame savęs idealios kalbos situacijoje, todėl, nors komunikatyviai argumentas šalina dviprasmybes, jis nepanaikina dviprasmybės tikrovėje. Manytina, kad kaip tik tai Gadameris turi omenyje sakydamas, kad istorikai, suprasdami tekstą, nesupranta istorijos. Arba pasakykime kitaip – istorikas, užbaigęs savo metodinę argumentaciją, nenustato tikrovės.

Kai istoriko darbas santykinai baigtas ir pateikiami tikėtini teiginiai, supratimo užduotis interpretavimui tik prasideda. Hermeneutinio supratimo pokyčiai eventualiai veikia ir argumentavimo metodus bei aiškinimo teorijas, o šios tampa įtariamo objektu. Tačiau istoriniai tyrinėjimai tęsiasi. Gadameris teigia, kad hermeneutinė sąmonė per istorinės būties ir klausiančiojo interpretatoriaus sąveiką konstituoją tikrovę, paneigdamą pozityvistų svajonę turėti reikalą su tikrove kaip faktais. Tiesa yra tikrovė, pasiekiamą per interpretaciją. Tiesa yra tikrovės *aletheia* (nepaslėptis). Interpretacijoje nereikia tikėtis bei reikalauti faktiškojo tikrumo dėl to, kad ji – „vertimas“, atvertis. O atvertis visada lieka nepaslėptimi to, kas tam tikru laiku ir tam tikroje kultūroje patiriama. *Dasein* aprėžtumas suponuoją paslėpties neišvengiamumą. Atverdama istorinę tikrovę, gali pasiekti tik reliatyviai adekvatų supratimą, anot Gadamerio, „įkurdinti“ ją dabartyje. Taip istorinė praeitis sugražinama į amžinąją būties istoriškumą.

Hermeneutinė sąmonė interpretuoja ne istorijos faktus ir įvykius, bet savo pačios istoriškumą. Interpretuoti – tai užduoti klausimą. Užduoti klausimą – norėti jį apginti nuo kitų klausimų ar paties klausinėjimo iššūkio. Tas klausimas turi ateiti iš visos žmogiškosios pa-

tirties, jis esmiškai „prietaringas“. Turi klausytis, kaip klausimas kyla. Užduodami tokį klausimą turime suvokti, kad tik dėl to, kad taip vyko, istorinė sąmonė ir geba pamąstyti apie, tarkim, istorinių procesų priežastingumą. Pats šitoks pamąstymas yra įmanomas tik dėl istoriškai sąlygotos paradigmos. Istorinė patirtis, nukreipta į tradiciją, „užkliūna“ už pavyzdinių tekstų, šaltinių ir įvykių, kurie, anot Ricoero, būdami perteklinės prasmės ir universalaus poveikio, lemia mūsų konkretų suvokimą. Tarp gerų pavyzdžių mes patiriame esant pavyzdinių pavyzdžių – tai klasika. Antra vertus, patirtis kaip visuma keičia suvokimą apie dalinių klasikos pavyzdžių perteklišumą. Bet koku atveju tam tikru metu istoriko tiesa visada yra paradigmminė tiesa, nes paveikta klasikos formuojamų „prietarų“, kuriais jis nedisponuoja. Kai Gadameris teigia, kad istorikas netyrinėja, kad jį ištinka istorijos provokacija, tai reiškia tik viena: Gadameriui rūpi ne istorijos mokslo tikrumas, bet istoriko istoriškumas ir kaip istorikas priima tam tikras paradigmas. Juk tiesa yra tikrovė, vadinasi, tam tikra prasme tik paradigmiška yra tikra (Tracy 1981: 130). Ir nors kiekvienas diskursas, vykdamas pagal tam tikras prielaidas, atmeta kitas prielaidas, kurios paprastai kėsina si sugriauti nustatytą hierarchiją ar sviedžia iššūkį paradigmam, jei istorikas, baigęs spręsti relevantiškus istoriniams tekstams ir faktams klausimus, pateikia bent jau tikėtiną rezultatų žinojimą, tai hermeneutinė sąmonė lieka įtari bet kokiam supratimo baigtinumui.

Gal iš tiesų tik paradigmiškas yra tikras? Jeigu taip, tai istorikas yra laisvas nuo istorijos ir jos tikslo. Tik būdamas pajėgus transcendentuoti bet kokias argumentų prielaidas ir atsiduodamas žmogaus pasaulio patirties visumai, jis gali suprasti istoriją. Priklausydamas istorijai ir būdamas joje, esi laisvas nuo metafizinių laisvės prielaidų. Tik ar viso supratimo istoriškumas nėra naujoji patirtinės metafizikos prielaida? Ar

tik Gadameris nesukuria naujos mokslų (mąstymo modusų) hierarchijos? Reikalaujamas hermeneutinės refleksijos bet kokioje sąmonės veikloje, į ontologiją sugrąžindamas fundamentaliausias patirties kaip tradicijos sąlygas, jis negali kvestionuoti nei gamtos, nei istorijos mokslų. Beprasmiška siūlyti šiems mokslams valdytis, – kritinė sąmonė neišnyks. Istoriskumas yra metodo priešaky, tačiau istorija visada bus aiškinama. Pripažindamas metodinio tyrimo vertę, Gadameris apgailestauja, kad ne visada jis taikomas tam, ką verta pažinti. Iš kur galime žinoti, kad neverta? Tai turėtų nurodyti hermeneutinė sąmonė. Ji privalo padėti moks-

lui suprasti, jis suvokia ar ne, kas yra klaustina. Studijoje *Semantika ir hermeneutika* Gadameris nedviprasmiškai teigia, kad hermeneutinė refleksija „priartėja prie tikro pažinimo idealo, nes įsisąmonina ir refleksijos iliuziją“ (Gadamer 1999: 107), kurioje kritinė sąmonė lieka panirusi. Didysis vokiečių mąstytojas hermeneutiniu ratu grįžta prie argumentų kaip idealių mąstymo, o ne tikrovės prielaidų, tuo paneigdamas refleksijos naivumo kritiką. Juk mąstančiosios sąmonės savikritikai reikia tos pačios sąmonės prielaidų. Jei paradigmiška yra tikra, tai akivaizdu bent tiek, kad egzistuoja ir hermeneutinė istorijos supratimo paradigma.

LITERATŪRA

1. Collingwood, R.G. 1967. *The Idea of History*. London: Oxford University Press.
2. Gadamer, H.-G. 1999. *Istorija. Menas. Kalba*. Vilnius: Baltos lankos.
3. Gadamer, H.-G. 1977. *Philosophical hermeneutics*. Berkeley: University of California Press.
4. Gadamer, H.-G. 1975. *Truth and Method*. New York: The Seabury Press.
5. Le Goff, J. 1992. *History and Memory*. New York: Columbia University Press.
6. Norkus, Z. 1996. *Istorika*. Vilnius: Taura.
7. Pickering, M. 1999. „History as Horizon: Gadamer, tradition and critique“, *Rethinking History* 3(2): 177–195.
8. Risser, J. 2002. „In the shadow of Hegel: infinite dialoge in Gadamer’s hermeneutics“, *Research in Phenomenology* 32: 86–102.
9. Thiele, L. P. 1997. „Heidegger, History and Hermeneutics“, *Journal of Modern History* 69(3): 534–556.
10. Tracy, D. 1981. *The Analogical Imagination*. New York: The Seabury Press.
11. Tracy, D. 1986. *Plurality and Ambiguity*. San Francisco: Harper and Row.

GADAMER’S QUESTION TO HISTORY

Kęstutis Dubnikas

Summary

The article is intended as Gadamer’s hermeneutic criticism of the science of history. The problem is raised from a methodological perspective: do arguments of ontological historicity question historical reflection? The article tackles a correlation among three ways to perceive history: everyday conscious, critical approach to the science of history and a hermeneutical understanding. The latter restores to cri-

tical analysis what has been neglected in it, i.e. pre-conceptual experience. It is demonstrated that the opposition of hermeneutical understanding to methodic historical consciousness transfers the issue of knowledge of history to the domain of historically conditioned paradigms.

Keywords: historical being, science of history, hermeneutical consciousness.